

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu

Rozdział:

Całkosiński Aleksander: Spółdzielczość w Poznaniu

Źródło:

Księga pamiątkowa miasta Poznania : 10 lat pracy Polskiego Zarządu Stołecznego miasta Poznania. Poznań : Magistrat m. Poznania, 1929, strony 241-248

Rozdział udostępniony cyfrowo w ramach zadań projektu pt.

„Digitalizacja i udostępnianie online »Bibliografii gospodarki Wielkopolski 1919-39«
H. Maciejewskiej” (SONB/SP/550684/2022)

Dr. Aleksander Całkosiński.

Spółdzielczość w Poznaniu.

Poznań ze względu na swoje położenie geograficzne i społeczne, odegrał podobnie jak w innych dziedzinach życia gospodarczego zachodnich ziem Polski również i w dziedzinie spółdzielczości wybitną rolę. Spółdzielczość, która rozwijała się przed wojną na ziemiach obecnej Rzeczypospolitej odznaczała się w swej strukturze terytorjalną rozległością. Poszczególne spółdzielnie powstawały w zależności od okoliczności na prowincji, w miastach i po wsiach i dopiero po przebyciu pewnego stadium rozwojowego wyłaniały dla zaspokojenia wspólnych potrzeb organizacje centralne. W ten sposób powstawały związki spółdzielni, których głównym zadaniem było otoczenie fachową opieką zrzeszonych w nich spółdzielni, pozatem powoływano do życia gospodarcze instytucje centralne jak banki centralne, które załatwiały interesy kredytowe i pieniężne, centrale towarowe, handlowe czy to w dziedzinie handlu rolniczego, czy też spożywczego, maszynowego, mleczarskiego i t. d. Ten ruch koncentracyjny z natury rzeczy wymagający i odpowiedniego otoczenia gospodarczego, główną swoją siedzibę znalazł w Poznaniu i to nie tylko dla spółdzielczości polskiej przedwojennej, w której występuje objaw ten niesłychanie wyraźnie, ale także i dla spółdzielczości niemieckiej, rozwijającej się w b. zaborze pruskim.

Wyżej podkreślaliśmy znaczenie miasta Poznania, jako ośrodka koncentracji w ruchu spółdzielczym; nie należy jednak równocześnie zapominać, że i mieszkańcy miasta Poznania dla pokrycia swoich własnych potrzeb, powołali do życia liczne spółdzielnie. Przed wojną w polskiej spółdzielczości widzimy w Poznaniu, zgodnie z rozwojem całego ruchu spółdzielczego polskiego spółdzielnie kredytowe, spółdzielnię rolniczo-handlową, w niemieckiej zaś spółdzielczości poza temi typami spółdzielni spółdzielnię mleczarską, spółdzielnię budowlano-mieszkaniową i spożywczą. Również i po wojnie ruch założycielski poszczególnych spółdzielni, szczególnie zaś spółdzielni spożywców i budowlanych wzrasta bardzo wyraźnie, tak, że istotnie w Poznaniu mamy szemat całej organizacji spółdzielczej od władz najwyższych począwszy, a kończąc na poszczególnych spółdzielniach u dołu.

Jak wspominaliśmy, spółdzielczości w Poznaniu nie można traktować niezależnie od rozwoju ruchu spółdzielczego na prowincji. Istotnie rozwój spółdzielczości w Poznaniu był odbiciem tego ruchu ogarniającego całe terytorium obecnych województw zachodnich. Przed wojną Poznań był centrem tak dla spółdzielczości polskiej jak dla spółdzielczości niemieckiej, aczkolwiek nie w tak wysokim stopniu, jak dla polskiej spółdzielczości. Poznań był siedzibą niemieckich związków spółdzielczych, jej central finansowych i towarowo-handlowych. Obecnie w Poznaniu niemieckie związki spółdzielcze są najsilniejsze z pośród pozostałych niemieckich związków spółdzielczych w Polsce. I tak w Poznaniu ma swoją siedzibę po 1) Związek Spółdzielni Niemieckich w Polsce, po 2) Związek Spółdzielni Rolniczych na Polskę Zachodnią. Oba związki rozszerzają swoją działalność na województwa Pomorskie, Poznańskie i Śląskie, zrzeszają spółdzielnie kredytowe rolniczo-handlowe, mleczarskie, gorzelnie i budowlane. Również w Poznaniu znajduje się ich centrala finansowa „Genossenschaftsbank”, założona w roku 1899, oraz centrala handlowa „Landwirtschaftliche Zentralgenossenschaft”, założona w roku 1895. Poza kilkoma spółdzielniami niemieckimi kredytowymi należącymi do jednego względnie drugiego związku wymienić należy jeszcze Mleczarnię Poznańską, przynależną do Związku Spółdzielni Rolniczych na Polskę Zachodnią.

W ostatnich latach na terytorium miasta Poznania założono dla ludności żydowskiej spółdzielnię kredytową pod firmą „Bank Udziałowy”. Spółdzielnia ta należy do Związku Towarzystw Żydowskich w Polsce z siedzibą w Warszawie.

Dla polskiego ruchu spółdzielczego tak przed wojną jak po wojnie Poznań odgrywał niezmiernie doniosłą rolę. Przed wojną z natury rzeczy rola ta ograniczona była terytorjalnie do ziem b. dzielnicy pruskiej, po wojnie jednakże znaczenie Poznania w ruchu spółdzielczym polskim wyszło znacznie poza wyżej podane granice terytorjalne.

Historycznie ruch spółdzielczy polski na Pomorzu, w Poznańskim i na Śląsku, powstawał w drugiej połowie ubiegłego stulecia. Jak wiadomo szczególną rolę w całym ruchu odegrały spółdzielnie kredytowe, którym w wysokim stopniu społeczeństwo polskie zawdzięcza swoją potęgę gospodarczą. To też właśnie w Poznaniu powstała w roku 1861 jedna z najstarszych i równocześnie najsilniejsza spółdzielnia kredytowa, obecny Bank Przemysłowców w Poznaniu, który po wojnie przemienił się na spółkę akcyjną. W dalszym ciągu rozwoju Poznań odegrał przedewszystkiem rolę centrali spółdzielczej, w której w pierwszym rzędzie powstały centralne organizacje. W roku 1871 polskie spółdzielnie zakładają w Poznaniu Związek Spółek Zarobkowych i Gospodarczych, który w roku 1890 uzyskuje od władz niemieckich prawo

rewizji. W roku 1886 powstaje w Poznaniu Bank Związku Spółek Zarobkowych, jako centrala finansowa polskich spółdzielni. W ten sposób już przed wojną w Poznaniu miały swoją siedzibę władze związkowe, jak i bank centralny.

W związku z dalszą rozbudową polskiej spółdzielczości rośnie w Poznaniu samemu liczbą spółdzielni. W roku 1887 założono Bank Wzajemnej Pomocy, w roku 1890 „Pomoc“, w roku 1897 „Bank Wielkopolski“, w roku 1907 Bank Pożyczkowy, Pracownię Sukien, w r. 1908 spółdzielnię piekarską „Ceres“ i t. d.

Po wielkiej wojnie wzmógł się w Poznaniu w dalszym ciągu ruch koncentracyjny; widowym tego znakiem było założenie w Poznaniu central handlowych dla poszczególnych typów spółdzielni. W tym okresie powstaje „Centrala Rolników“, dla spółdzielni rolniczo-handlowych, „Związkowa Centrala Maszyn“, dostarczająca spółdzielniom maszyn rolniczych, Hurtownia Spółek Spożywców dla spółdzielni spożywców, wreszcie w ostatnich latach „Związek Gospodarczy Spółdzielni Mleczarskich“.

Również wzrasta ilość spółdzielni, która zwiększa się przez zakładanie nowych spółdzielni spożywców, jak i spółdzielni budowlano-mieszkaniowych. Lata inflacji zresztą jak dla całej spółdzielczości były i niekorzystne dla spółdzielni w Poznaniu. Odrodzenie spółdzielczości w Polsce przypada na rok 1924 i dalsze, w których to spółdzielczość dźwiga się po klęsce inflacyjnej. Podczas inflacji w polskim ruchu spółdzielczym powstają prądy ku zjednoczeniu dzielnicowych związków rewizyjnych. Poznań i w tym ruchu koncentracyjnym a obejmującym całą spółdzielczość polską odegrał wybitną rolę, gdyż tu w Poznaniu powstała najsilniejsza obecnie grupa spółdzielni polskich, Unja Związków Spółdzielczych w Polsce, w skład której poza Związkiem Spółdzielni Zarobkowych i Gospodarczych, wraz z jego centralami i spółdzielniami wchodzi trzy inne związki, działające na terenie b. Kongresówki i Małopolski.

Dobry pogląd na rozwój spółdzielczości w Poznaniu daje nam zestawienie najważniejszych dat i cyfr bilansowych z roku 1927 spółdzielni polskich, znajdujących się w Poznaniu. Nadmieniamy przytem, że z innych organizacji spółdzielczych polskich, na terenie miasta Poznania znajdujemy oddział Związku Spółdzielni Spożywców Rzeczypospolitej Polskiej, którego centrala jest w Warszawie, i wojskowe spółdzielnie spożywców.

W pierwszej tablicy podajemy cyfry central za rok 1927. Z cyfr tych na szczególną uwagę zasługuje ogólna suma bilansowa, która podniosła się w porównaniu z roku 1924 z 109 milionów zł na przeszło 257 milionów zł. Rozwój poszczególnych central z roku na rok jest coraz wybitniejszy, co świadczy wymownie o wzrastającym ich znaczeniu dla spółdzielni jak i dla życia gospodarczego Poznania. Podkreślić tu wypada znaczenie Banku

Tablica I

Bilans central związkowych p. 31. 12. 1927 r.

A k t y w a											
Nr Instytucja	Go- tówka	Banki	Dłużnicy	Efekta	Inwentarz i rucho- mości	Nieru- chomości	R ó ż n e				Straty
							Ogółem	Z tego przypada na			
								Oddziały	Towary		
1 Bank Lw. Sp. Zar.	zł 9979177	zł 12134040	zł 134974519	zł 7949780	zł 352493	zł 16816369	zł 42796703	zł 10921797	zł —	zł —	
2 Centrala Rolników	153889	308516	26664805	118270	86560	630186	121758	—	121758	—	
3 Hurt. Spół. Społ.	10178	2860	348749	26301	9456	605000	355319	155518	184095	—	
4 Lw. Centr. Masz.	6540	273477	698940	6817	38595	—	1957368	—	1074703	—	
Razem	10149784	12718893	162687013	8101168	487104	18051555	45231148	11077315	1380556	—	

P a s y w a											
Nr Instytucja	Kapitał akcyjny	Fundusz rezer- wowy	Inne fun- dusze	Banki	Wierzyciele		R ó ż n e		Czysty zysk	Ogółem	
					Ogółem	Z tego przypada na wkłady	Ogółem	Z tego przypada na oddziały			
1 Bank Lw. Sp. Zar.	zł 20000000	zł 600000	zł 191375	zł 15409796	zł 139873243	zł 77927381	zł 47239506	zł 12116789	zł 1689161	zł 225003081	
2 Centrala Rolników	600000	17625	165892	278331	26653668	—	10603	—	257865	28083984	
3 Hurt. Spół. Społ.	312500	—	—	714924	170421	—	159587	155518	431	1357863	
4 Lw. Centr. Masz.	450000	40055	—	416641	1136301	—	887343	—	51397	2981737	
Razem	21362500	757680	357267	16819692	167833633	77927381	48297039	12272307	1998854	257426665	

Związku Spółek Zarobkowych, który nie tylko, że jako największy polski prywatny bank w Polsce, rozwija się nader pomyślnie, ale który swoją działalnością dzisiaj obejmuje całą spółdzielczość zgrupowaną w Unji, i rozprze-strzenił zaciąg swoich interesów na cały obszar Rzeczypospolitej.

Ilość i rozwój poszczególnych spółdzielni mających swoją siedzibę w Poznaniu, a należących do Związku Spółdzielni Zarobkowych i Gospodarczych przedstawia tablica II. Jak widzimy, miasto Poznań posiada cały szereg typów spółdzielni. Już w dziale kredytowym liczymy 5 spółdzielni. W spółdzielczości rolniczej zauważamy „Rolnika w Poznaniu“, Polską Spółdzielnię Mleczarską, Poznańską Spółkę Okowicianą. Poza tem rozwija się w Poznaniu szereg spółdzielni spożywców, jak i spółdzielni mieszkaniowo-budowlanych. Wśród spółdzielni rzemieślniczo-handlowych widzimy spółdzielnię „Carmin“, Rzeźnicką Składnicę Skór, Spółdzielnię Kupiecką Cechu Obuwniczego, Spółdzielnię Piekarską. Wśród spółdzielni różnych na uwagę zasługuje „Ceres“ jako piekarnia spółdzielcza, Spółka Handlowa, Hurtownia Mechaników, i t. d.

Obroty tych wszystkich spółdzielni wzrosły od roku 1924 do 1927 z 12 milionów złotych na prawie 50 milionów złotych. Suma bilansowa podwoiła się i równocześnie z nią poszczególne pozycje bilansowe. Spółdzielnie te oddają ludności miasta Poznania wielkie korzyści. Warto tu wskazać na ożywioną działalność spółdzielni kredytowych w dziedzinie zbierania oszczędności, jak i w dziedzinie kredytowej. Udostępniają one kredyt drobnemu kupiectwu i rzemieślnikowi oraz ludności podmiejskiej na cele wytwórcze. W Poznaniu ma swoją siedzibę największa w Polsce spółdzielnia spożywców „Zgoda“. W latach ostatnich miejscowe spółdzielnie budowlane podjęły ruch budowlany, dostarczając swoim członkom tanich mieszkań względnie domów z parcelami. Ożywiona działalność poszczególnych spółdzielni wskazuje na żywy kontakt z wszystkimi warstwami miasta Poznania, szczególnie zaś z temi, które są ekonomicznie słabsze i drogą zrzeszenia w spółdzielniach dążą do poprawy swego bytu.

Związek Spółdzielni Zarobkowych i Gospodarczych w Poznaniu otaczający opieką nie tylko spółdzielnie wyżej wspomniane w Poznaniu, ale również i te, które działają w b. z. pr. rozwinał się w ostatnich latach znacznie. Ilość spółdzielni wynosi pod koniec 1928 roku 458 spółdzielni. Pod koniec 1927 roku suma bilansowa wszystkich spółdzielni związkowych przekroczyła 128 milionów złotych. Związek szczególnie rozwijał typ wszechstanowych spółdzielni kredytowych, t. zw. Banków Ludowych, pozatem w rolnictwie spółdzielnie rolniczo-handlowe p. firmą „Rolnik“, w ostatnim zaś czasie poświęca szczególną uwagę rozwojowi spółdzielni mleczarskich. Związek Spół-

Bilans Spółdzielni związkowych w Poznaniu p. 31. 12. 1927.

Tablica II.

Oznaczenie	Aktywa										Straty
	Gotówka	Banki	Papiery wartościowe	Weksle	Rach. bież.	Inne pożyczki	Nieruchomości	Ruchomości	Towary	Inne	
A) Kredytowe											
Poznań Bank Ludowy	28 719	108 562	16 255	1 640 928	135 050	122 211	114 147	5 488	—	52 798	—
Poznań Bank Pożyczkowy	2 320	14 976	2 531	405 766	4 864	—	42 750	750	—	2 528	—
Poznań Bank Pożyczkowy	15 140	50 184	4 222	578 274	130 186	96 874	71 397	1	—	46 860	—
Poznań B. Tow. Mł. Przem.	6 571	2 067	—	242 589	—	—	—	782	—	—	—
Poznań Bank Urzędników	3 765	4 098	4 960	349 872	—	25 337	—	2 225	—	3 175	—
Poznań B. Wzaj. Pomocy	923	37 237	4 542	64 427	—	—	—	1 730	—	235	—
B) Rolniczo-Handlowe											
Rolnik	243	11 796	7 110	68 558	345 927	—	27 211	21 044	119 310	—	—
C) Mleczarskie											
Poznań Pol. Mł. Sp.	327	4 183	—	—	1 582	—	12 969	6 974	2 600	50	—
D) Inne Spółdz. rolnicze											
Poznań Spółka Okow.	2 176	150 571	531 823	—	149 067	—	—	1	41 686	2 122 000	—
E) Sp. Spożyw.											
Poznań Inwalidzka Sp. Spoż.	15 371	61 630	5 317	378	143 656	—	159 061	83 767	668 187	563 658	—
Poznań Kons. Urz. Pol.	4 521	50	—	—	22 072	—	—	13 030	53 961	10 382	—
Poznań Spółdz. Spoż. Prac. B. Z.	5 089	2 530	596	—	19 081	—	—	3 001	56 468	553 276	—
"Zgoda" Spółdz. Spoż.	—	19 877	63	—	34 933	—	—	—	—	—	—
"Zgoda" Spółdz. Spoż.	5 761	39 183	4 658	378	67 570	—	159 061	67 736	557 758	—	—
F) Mieszek. Budow.											
Pomoc	29 460	56 865	6 833	—	67 059	—	6 207 290	6 513	—	162 966	—
Sp. Budow. Og. Poż.	—	55 689	4 005	—	—	—	106 733	—	—	—	—
Sp. Budow. P. U. P.	16 574	—	—	—	1 129	—	400 000	1	—	9 783	—
Strzecha	339	1 167	2 501	—	6 866	—	4 118 781	5 641	—	123 183	—
Tow. Bud. i Oszcz.	8 861	—	277	—	49 244	—	289 851	—	—	30 000	—
Tow. Bud. i Oszcz.	3 686	9	50	—	9 820	—	1 291 925	871	—	—	—
G) Rzemieślniczo-Handlowe											
Carmin	4 295	921	142	16 200	157 535	—	—	2 687	52 906	11 803	14 151
Rzeźn. Skład. Skór	799	—	120	2 100	33 813	—	—	1 812	31 214	680	—
Spółdz. Kup. Cech. Obuw.	—	921	—	2 100	85 367	—	—	201	—	11 023	—
Spółdz. Piekarska	333	—	—	—	—	—	—	673	21 240	100	—
Spółdz. Piekarska	3 163	—	22	12 000	38 355	—	—	1	452	—	14 151
H) Sp. Różne											
Ceres	36 886	63 476	630	6 919	173 161	—	380 548	230 825	999 848	4 135	—
Hurt. Mech.	15 456	37 706	180	—	50	—	135 057	159 410	10 879	1 500	—
Letn. Kol. w Bąbl.	10 152	21 872	—	6 919	110 890	—	77 368	3 180	804 833	—	—
Spółdz. Osad. Prac. Kol.	39	254	—	—	300	—	64 161	5 806	2 524	—	—
" Wydawn. U. Z. S.	5 778	—	—	—	6 949	—	19 787	—	—	1 380	—
" Handlowa	188	1 659	—	—	12 650	—	—	60 811	17 756	—	—
Tow. Kred. Reem.	4 667	—	450	—	41 070	—	—	1 617	163 856	1 255	—
Tow. Kred. Reem.	606	1 985	—	—	1 252	—	84 175	1	—	—	—
	117 477	458 004	568 110	1 732 983	1 173 037	122 211	6 901 226	357 299	1 884 537	2 917 410	14 151

Oznaczenie	Pasywa										Ilość członków	Obrót ogólny wzgl. towarowy
	Suma bilansowa	Udziały	Fundusz zasobowy	Fundusze specjalne	Wkłady	Rach. bież.	Weksle	Banki	Inne	Czysty zysk		
A) Kredytowe	2 224 158	390 431	55 572	38 491	967 610	82 150	463 759	48 967	150 492	26 686	5 936	32 100 542
Poznań Bank Ludowy	476 485	132 407	6 431	4 865	226 706	12 654	78 150	4 080	—	11 192	1 150	6 031 673
Poznań Bank Pożyczkowy	993 138	84 198	23 100	19 159	472 199	22 596	302 136	14 817	45 495	9 438	1 023	16 960 450
Poznań B. Tow. Mł. Przem.	252 009	48 267	2 647	1 312	142 879	55	37 588	17 650	383	1 228	583	3 739 324
Poznań Bank Urzędników	393 432	116 932	13 344	2 555	59 391	46 845	45 885	—	104 004	4 476	1 633	4 612 080
Poznań Bank Wzaj. Pom.	109 094	8 627	10 050	10 600	66 435	—	—	12 420	610	352	1 547	757 015
B) Rolniczo-Handlowe	601 199	31 705	11 952	25 392	—	327 140	164 684	38 466	—	1 860	220	2 858 915
Rolnik	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
C) Mleczarskie	28 685	7 227	4 879	5 185	—	2 663	—	—	3 489	5 242	98	350 310
Poznań Pol. Mł. Sp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
D) Inne Spółdzielnie rolnicze	2 997 324	625 707	25 466	120 204	—	759 223	—	—	1 454 703	12 021	373	—
Poznań Spółka Okow.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
E) Sp. Spożyw.	1 701 025	197 501	99 848	97 667	—	330 502	248 105	184 336	401 073	141 993	40 719	7 296 794
Poznań Inwalidzka Sp. Spoż.	104 016	15 667	4 177	4 153	—	46 356	21 968	—	10 382	1 313	868	—
Poznań Kons. Urz. Pol.	640 041	38 763	33 487	48 743	—	41 163	13 997	43 837	389 643	30 408	5 027	1 583 603
Spółdz. Spoż. Prac. B. Z.	54 863	2 278	32 748	161	—	—	—	16 491	1 048	2 137	251	—
"Zgoda" Spółdz. Spoż.	902 105	140 793	29 436	44 610	—	242 983	212 140	1 24 008	—	108 135	34 573	5 713 191
F) Mieszek Budow.	6 536 986	340 488	727 072	2 297 553	—	406 756	—	2 395 640	265 803	103 674	2 917	—
Pomoc	166 427	16 895	36 671	29 451	—	1 607	—	1 852	29 777	50 174	74	—
Sp. Budow. Og. Poż.	427 487	57 514	100 180	94 288	—	7 342	—	159 841	3 465	4 857	362	—
Sp. Budow. P. U. P.	4 258 478	133 257	355 007	1 811 692	—	11 596	—	1 762 446	172 169	12 311	1 436	—
Strzecha	348 233	23 159	183 359	95 269	—	—	—	32 671	900	12 875	584	—
Tow. Bud. i Oszczęd.	1 336 361	109 663	51 855	266 853	—	386 211	—	438 830	59 492	23 457	461	—
G) Rzemieślniczo-Handlowe	260 640	23 134	6 635	7 142	—	153 491	45 355	8 758	9 927	6 198	366	2 381 925
Carmin	70 538	7 944	3 077	1 992	—	21 405	33 355	692	171	1 902	47	172 550
Rzeźn. Skład. Skór	99 612	5 890	280	—	—	81 387	—	—	9 550	2 505	186	1 643 512
Spółdz. Kup. Cech. Obuw.	22 346	2 440	753	—	—	12 662	—	4 700	—	1 791	80	94 508
Spółdz. Piekarska	68 144	6 860	2 525	5 150	—	38 037	12 000	3 366	206	—	53	471 355
H) Sp. Różne	1 896 428	329 558	122 113	162 891	—	811 842	259 188	101 468	14 244	95 124	1 385	—
Ceres	360 238	128 768	52 370	78 740	—	51 138	—	—	1 652	47 570	309	—
Hurt. Mech.	1 035 214	79 757	30 255	50 556	—	650 029	198 384	—	—	26 233	153	—
Letn. Kol. w Bąbl.	73 084	20 579	12 148	29 831	—	6 000	—	—	2 383	2 143	311	—
Spółdz. Osad. Prac. Kol.	32 514	11 045	463	—	—	20 387	—	—	—	619	123	—
Spółdz. Wydawn. U. Z. S.	94 444	42 790	1 018	671	—	5 653	—	29 367	8 697	6 248	32	—
" Handlowa	211 660	41 948	7 055	3 093	—	78 595	60 804	8 384	1 113	10 668	215	—
Tow. Kred. Reem.	89 274	4 671	18 804	—	—	40	—	63 717	399	1 643	242	—
	16 246 445	1 945 751	1 053 537	2 754 525	967 610	2 873 767	1 181 091	2 777 635	2 299 731	392 798	52 014	44 988 486

dzielni Zarobkowych i Gospodarczych w Poznaniu, wchodzi w skład Unji Związków Spółdzielczych w Polsce i należy do jej założycieli. Patronem Związku jest p. Dr. Włodzimierz Seydlitz.

Polska spółdzielczość w b. zaborze pruskim oddała przed wojną społeczeństwu niezmiernie usługi, wychowując je w zdrowych zasadach gospodarczych i zapewniając słabym warstwom dorobek i dobrobyt. Do twórców i organizatorów tej spółdzielczości należeli najwybitniejsi przedstawiciele społeczeństwa polskiego. Nazwiska ks. ks. patronów Szamarzewskiego, Wawrzyniaka, Adamskiego, pozostaną na zawsze związane z tym ruchem spółdzielczym, który właśnie w Poznaniu ześrodkował swe najlepsze siły. W Polsce niepodległej spółdzielczość polska ma znacznie większe widoki rozwoju aniżeli przed wojną. Osiągnięte w ostatnich latach wyniki pracy wskazują na wielką żywotność tego ruchu w dobie obecnej.